

РОЗДІЛ 1.

УДК 30.01.53.71:316.722:316.347-053.6(477)

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6433-2026-1\(36\)-01](https://doi.org/10.63437/3083-6433-2026-1(36)-01)

Ільїна Антоніна, доктор філософських наук, головний науковий співробітник відділу філософії та історії освіти, Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна	Ilina Antonina, Doctor of Philosophical Sciences, Chief Research Fellow of the Department of Philosophy and History of Education, Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine
---	---

<https://orcid.org/0000-0001-7260-8398>**СТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ****Анотація.**

У статті здійснено методологічний аналіз національної ідентичності в контексті дискурсу історичної пам'яті. З'ясовано, що сенс національності, національної самосвідомості полягає в ідентичності, яка реалізується в суб'єктивному, символічному або емблематичному застосуванні людьми низки аспектів культури для розуміння відмінності своєї спільноти та себе від інших. Обґрунтовано важливість врахування соціального контексту, що вносить відповідні корективи в зміст історичної пам'яті та напрям впливу на формування національної ідентичності. Наголошено, що в ситуації повномасштабної війни України проти російського агресора історична пам'ять є важливим ресурсом ствердження національної ідентичності як евристично-когнітивної зброї проти ворога.

Ключові слова: нація; національна ідентичність; історична пам'ять; Українська держава; молодь; культура.

**ASSERTION OF NATIONAL IDENTITY IN THE CONTEXT OF HISTORICAL MEMORY:
A METHODOLOGICAL PERSPECTIVE****Summary.**

The article offers a methodological analysis of national identity within the discourse of historical memory. It examines the processes of nation formation and the development of national self-consciousness as the foundation of national identity, which today constitutes a relevant object of scholarly inquiry in the philosophy of education, pedagogy, history, cultural studies, and psychology. It is argued that the meaning of nationality and national self-awareness lies in identity, realized through the subjective, symbolic, or emblematic use by individuals of various cultural elements to interpret the distinctiveness of their community and themselves in relation to others.

The study demonstrates that research on historical memory has become one of the key factors influencing the formation of national identity, within which the phenomena of national culture and politics acquire new dimensions. It emphasizes the importance of considering the social context, which introduces corresponding modifications to the content of historical memory and shapes its impact on the formation of national identity. At the same time, there has been a significant increase in the number of institutions responsible for reinforcing the primacy of memory over history - such as museums, libraries, and archives.

It is shown that historical memory encompasses beliefs, traditions, and outstanding individuals – heroes who have played a crucial role in the struggle for statehood and have sacrificed their lives for the people. The

use of memory and collective recollection is presented as an integral part of the political process. The existence of a “politics of memory” discourse is substantiated, affirming the right of particular communities and individuals to remember their past.

It is further emphasized that in the context of Ukraine’s full-scale war against Russian aggression, historical memory functions as a vital resource for asserting national identity, operating as a heuristic and cognitive instrument in resistance to the enemy.

Keywords: nation; national identity; historical memory; Ukrainian state; youth; culture.

Постановка проблеми. Формування нації – це не подія, а історичний процес. Часовий розрив між формуванням національної самосвідомості серед елітарних верств населення та її поширенням серед широких мас інколи триває століттями. Формули, яка б визначала, у який період значній частині населення певного народу стає притаманною національна самосвідомість настільки, щоб ця спільнота могла вважатися нацією, не існує. У цьому процесі важливо визначити момент, коли національну totoжність, тобто національну ідентичність, уже засвоїла значна частина населення, а заклики до її утвердження набувають сили дієвого чинника мобілізації народних мас. Водночас для цього не є необхідним стовідсоткове набуття національної самосвідомості всім населенням. Тому період якісного перетворення певної спільноти на націю не може бути визначений арифметично. Очевидно, що в цьому випадку недостатньо лише наявності навіть значної кількості інтелектуалів, які здатні проголосити виникнення та існування нової нації. Саме тому дослідження процесу формування національної ідентичності наразі набуває особливої актуальності.

Метою статті є аналіз взаємозв’язку історичної пам’яті та процесів формування національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. У домодерний, феодальний період навряд чи селянські маси усвідомлювали свою ідентичність. І ще менш імовірно, що вони відчували свою приналежність до ширшої спільноти – народу певної країни. Національна ідентичність, як і національна самосвідомість, – це явище, властиве не масі, а насамперед еліті, тобто вченій, освіченій частині народу. А усвідомлення масами своєї групової належності здебільшого не виявляється на рівні, достатньому для ідентифікації. Саме тому так важливо застосовувати необхідні теоретичні, навчальні, освітні ресурси для того, щоб наблизити маси до рівня ідентифікації. Момент у такому процесі, за якого частина людей, що засвоїли власну національну ідентичність, є достатньою для того, щоб національна свідомість стала рушійною силою в мобілізації мас, не підлягає точному розрахунку. Принаймні твердження про те, що національна ідентичність того чи іншого народу існувала раніше кінця XIX ст., варто сприймати вкрай обережно [4, с. 535], зокрема й щодо українського народу.

Наразі проблема національної ідентичності є надзвичайно актуальною в українській гуманітаристиці – філософії освіти, культурології, педагогіці, історії тощо. У науковому доробку дослідників можна виокремити два найпоширеніші трактування нації та національної ідентичності. Насамперед це розуміння нації як об’єднання людей в державі. У цьому контексті національна ідентичність постає в ролі громадянської самосвідомості. У другому випадку нація є історично сформованою спільнотою на основі певного етносу, певної етнічної культури та інших чинників. У цій ситуації національна ідентичність є результатом історичного впливу релігії, моралі, філософії, освіти та інших явищ культури, причому спрямованих переважно на формування національної ідентичності в контексті певної політико-ідеологічної парадигми. Саме тому можна стверджувати необхідність проведення відповідної роботи щодо формування національної ідентичності української молоді в сучасних умовах – умовах повномасштабної війни, яку веде наша держава проти російського агресора.

У процесі формування національної ідентичності та в діяльності, спрямованій на досягнення національної незалежності та національної єдності, у різних випадках вступали в дію різні комбінації тих сил, які постійно повторювалися: державна влада, патріотизм, релігія, мова, соціальне

незадоволення, національні ідеали, економічні прагнення тощо. Там, де політична влада належала групі, що вирізнялася за культурою, релігією та мовою від більшості населення і водночас із населення формувалася освічена еліта, поставали оптимальні умови для швидкого зростання національної ідентичності.

На думку Пола Р. Броса, поняття «національна ідентичність» стосується індивідуального рівня ідентичності з культурно визначеним колективом, коли людина вважає себе належною (належним) до особливої культурної спільноти. Сенс національності полягає в ідентичності, що реалізується в «суб'єктивному, символічному або емблематичному застосуванні групою людей деяких аспектів культури для того, щоб відокремлювати самих себе від інших груп. Національна група, що застосовує культурні символи та ідейні обґрунтування в такий спосіб, є суб'єктивно самосвідомою спільнотою, що встановлює ідеологічні критерії для включення до групи та виключення з неї» [2, с. 482]. З цієї точки зору питання походження, народження, відчуття спорідненості є важливим чинником для членів спільноти.

Національність, або національна ідентичність, таким чином, охоплює, на додачу до суб'єктивної самосвідомості також вимогу певного статусу, що передбачає визнання за спільнотою вищого статусу чи принаймні рівного з іншими групами. Цей статус підтримується соціальними інститутами – правом, релігією, політикою, а також системою освіти. Саме в ній викладаються історія, національна мова, культура етносу. До цього потрібно додати активну участь національної спільноти в чинній політичній системі, боротьбу за територіальний суверенітет і національну культуру.

Варто додати, що нація як спільнота, попри те, що в її середовищі може існувати нерівність і експлуатація людини людиною, завжди мислиться як міцне, горизонтально організоване товариство спільних за духом людей. Потрібно врахувати і те, що впродовж останніх двохсот років «саме це почуття братерської єдності, – зазначає Я. Ассман, – змушувало мільйони людей не так убивати, як йти на смерть заради своєї нації, хоча вона і вважається “уявленою спільнотою”. Ці втрати людського життя та ставлять нас перед проблемою національної ідентичності» [6, с. 111]. Саме національна ідентичність мотивує до боротьби за все, що надає цінності життю у своїй державі, культурі, у власному домі та в середовищі своїх людей.

Формування національної ідентичності, як зазначалося, непростий процес, на нього впливають багато чинників. Упродовж останніх десятиліть у науково-гуманітарних дослідженнях особливої актуальності набув дискурс історичної пам'яті, який вважається одним із найвизначальніших чинників формування національної ідентичності. Поняття «пам'ять» як наукова проблема постало в центрі уваги соціально-гуманітарних дисциплін наприкінці минулого століття. Початковий поштовх дослідженням дала вступна стаття французького історика П'єра Нора «Між пам'яттю та історією» до антології «Місце пам'яті» (1984). У ній поняття «пам'ять» протиставляється історичній науці як принципово новому способу аналізу та інтерпретації минулого. У 1992 р. німецький історик Ян Ассман у своїй праці «Культурна пам'ять. Письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах минулого» доводив ідею, що «навколо поняття “пам'ять” утворюється нова наука про культуру. Завдяки цій культурі її феномени – релігія, право, мистецтво, політика – постають у новому контексті» [6, с. 110], зокрема питання національної ідентичності. Активізація дослідження проблеми історичної пам'яті пов'язана з двома процесами: «деколонізацією» та «прискоренням історії». У підсумку втрачається уявлення про доцільність історичного процесу – про майбутнє як реставрацію минулого, форму прогресу чи результат революційних перетворень. Результатом цієї невизначеності стало бажання зберігати різні видимі знаки та матеріальні сліди, які можуть стати свідченням того, «чим ми тепер є або чим ми були колись». Така позиція призвела до збільшення кількості інституцій, які відповідають за збільшення домінування пам'яті над історією (музеїв, бібліотек, виставок, архівів тощо).

У дискурсі історичної пам'яті важливо враховувати також соціальний контекст, який зазвичай завжди вносить відповідні корективи. На думку Й. Зерубавеля, історики, захопившись описом процесу конструювання пам'яті, часто залишають поза увагою суспільство, у якому існує

ця пам'ять. Вони або описують «різноманітність конкуруючих версій однієї і тієї ж події, не пояснюючи того, яким чином конфлікт репрезентацій минулого не розколює суспільство, або, навпаки, розглядають пам'ять як щось гомогенне, ігноруючи її суперечливі судження про минуле [9]. З нашої точки зору, як перше, так і друге властиве сучасній українській історичній науці, у якій відбувається масштабна деконструкція історичного минулого.

Не менш важливе значення має вплив сучасних інформаційно-цифрових технологій, завдяки яким якісно вдосконалюється електронне зберігання документів, фіксація та відтворення інформації. Отже, «штучна» пам'ять впливає на інтерес до історичної пам'яті. Кожна подія, так само як історія життя кожної людини, тепер супроводжується розвитком електронних масмедіа, електронних мереж, фактором постправди [3, с. 202].

Таким чином, історична пам'ять, як пам'ять про минуле, посіла одне з важливих місць у формуванні громадської та національної свідомості, ключовим сегментом якої є національна ідентичність. Її формування пов'язано з історією національної культури, процесами державотворення, проблемами національно-визвольної боротьби тощо. Національна ідентичність у цьому контексті ототожнює себе з українською історико-культурною традицією. До історичної пам'яті як складника культурної ідентичності належать вірування, традиції, історичні персоналії, герої, які відіграли важливу роль у боротьбі за державотворення, а також ті, хто віддав свої сили і життя за країну, видатні діячі науки, культури, політики та ін. Усі форми національної самосвідомості пов'язані з впливом на них історичної пам'яті, що стає умовою формування національної ідентичності.

Необхідно зазначити, що події та образи минулого можуть використовуватися і з негативною метою, як засоби маніпулювання колективною та індивідуальною свідомістю. Зокрема М. Хальбвакс зазначає, що колективна пам'ять завжди опосередкована складними механізмами як свідомими маніпуляціями з боку еліт, так і неусвідомленим засвоєнням цієї пам'яті пересічними членами конкретної спільноти. Політико-ідеологічні рамки не лише конструюють роль минулого для пам'яті людини, а й створюють культурно-історичне уявлення, що зумовлює як відбір, так і аналіз фактів минулого [5]. У цій ситуації використання пам'яті, колективних уявлень і спогадів про минуле є частиною політичного процесу. «Використання пам'яті та контроль над нею, – зазначав М. Гірш, – є формою влади» [7, с. 123].

У цьому контексті потрібно враховувати, що історична пам'ять постає інструментом, що сьогодні використовують не лише держави, а й різні групи всередині них, причому які не обов'язково перебувають при владі. Наприклад, значні успіхи у сфері цієї боротьби демонструють меншини, які борються за право на своє історичне минуле. Так, українські дисиденти в 1960–80-х рр. вели активну боротьбу проти русифікації та політики інтернаціоналізації, які спотворювали історію України, деконструювали важливі історичні події, як і роль видатних постатей, які творили культуру та боролися за українську державність. У результаті діяльність дисидентських груп сприяла створенню незалежної України, у якій історичне минуле стало невіддільною частиною боротьби за формування національної ідентичності.

Водночас не варто забувати й про негативні сторінки української історії. На думку політологів, було б помилкою повторювати сьогодні наратив, який у XIX ст. історики успішно використовували для створення національних держав. Так, сьогодні неможливо уявити обґрунтування ЄС без згадування про конфлікти, суперництво, складнощі та суперечності європейського минулого [8, с. 1].

У такій ситуації доцільно говорити про політики пам'яті, адже нині експертами у сфері інтерпретації минулого є не лише професійні історики. З одного боку, ця ситуація пов'язана з трансформаціями всередині самої професії. Сучасний підхід змусив істориків визнати риторичні та лінгвістичні обмеження історичного опису. З іншого боку, «меморіальний бум» легітимізував право окремих людей і спільнот «пам'ятати» про своє минуле. На думку М. Пакіра і Б. Штрета, сьогодні потрібно говорити не стільки про відмінності між історією та пам'яттю, скільки про співіснування різних дискурсів про минуле. Академічний, політико-інституціональний,

популярний (повсякденний), медійний та інші дискурси складно відокремити один від одного, особливо зважаючи на їхній взаємовплив [8, с. 2].

Необхідно зазначити, що пам'ять, на відміну від історії, яка завжди належала владі, сама володіє престижем демократичності та протесту. У парадигмі деконструювання минулого історична наука стала сприйматися як інструмент домінування владних структур, тому розуміння нею минулого було поставлено під сумнів. У результаті дедалі більш привабливою стає ідея створення нової свідомості, ментальності і, зрештою, нової ідентичності.

У боротьбі за її формування важливо виходити з того, що в умовах повномасштабної війни, яку веде Україна проти агресора, відбувається також когнітивна війна. Це війна за свідомість, переконання, нову ментальність та емоції. Її зброєю є слово, образ, маніпуляція, а головним захистом – освіченість, критичне мислення, потужна національна самосвідомість та національна ідентичність. Відтак зрозуміло, що когнітивна війна та національна ідентичність взаємопов'язані, оскільки головна мета когнітивної війни – контроль над свідомістю і мисленням людей, системою їхніх цінностей, проте головне завдання – це руйнування їхньої ідентичності.

Серед основних рис когнітивної війни, яку веде ворог проти України, насамперед виокремлюємо маніпуляції зі сприйняттям реальності. Ідеться про використання фейків, напівправди, викривлених історичних фактів задля формування в людей, особливо у молоді, сумнівів щодо власної держави, армії, історії та системи цінностей. Зокрема російська пропаганда намагається переконати, що українці та росіяни – один народ. Наступним етапом є атака на ідентичність та єдність суспільства, тобто розпалювання суперечностей між групами через мовне питання, релігію, територіальні та ментальні відмінності, а також посилення внутрішніх конфліктів [1, с. 13].

Висновки. Таким чином, формування та ствердження національної ідентичності – це складний процес, на який впливає чимало чинників. Історична пам'ять взаємодіє не з усім репертуаром знань про минуле, а з його актуалізованою версією, тобто з репертуаром історичних подій, постатей і символів, які наділяються сенсами, тією чи іншою мірою значущими для сучасних політичних і культурних практик. У контексті історичної пам'яті виокремлюється політика пам'яті, що постає окремим випадком публічної діяльності, пов'язаною з формуванням різних способів інтерпретації соціальної реальності. Водночас вона є важливим інструментом боротьби за утвердження національної ідентичності, збереження культурної спадщини та консолідації суспільства в умовах сучасних суспільно-політичних викликів.

Використані літературні джерела

1. Бевз Т. А. Когнітивна війна та національна ідентичність: протидія дезінформації як елемент стратегії ідентичності. *Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану: стратегічні орієнтири та інноваційні практики: збірник наукових праць*. 2025. С. 11–16. DOI: <https://doi.org/10.33189/ectu.v118i2.245>.
2. Брас П. Р. Етнічні групи і формування етнічної ідентичності. *Націоналізм. Антологія*. Київ: Смолоскип, 2000. С. 477–485.
3. Ільїн В. В. Національна ідентичність в контексті “Memory Studies”: історія, політика, пам'ять. *Утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану: стратегічні орієнтири та інноваційні практики: збірник наукових праць*. 2025. С. 201–207. DOI: <https://doi.org/10.33189/ectu.v118i2.245>.
4. Коннор В. Коли сформувалася нація. *Націоналізм. Антологія*. Київ: Смолоскип, 2000. С. 529–537.
5. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago: University of Chicago Press, 1992. 254 p.
6. Assman J. Communicative and Cultural Memory. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* / ed. by A. Erll, A. Nünning. Berlin, New York: De Gruyter, 2010. P. 109–119.
7. Hirsch M. The Generation of Post-memory. *Poetics Today*. 2008. Vol. 29, No. 1. P. 103–128. DOI: <https://doi.org/10.1215/03335372-2007-019>.
8. Pakler M., Strath B. European Memory? Collective Memory in a New Media Age / ed. by M. Neiger, O. Meyers, E. Zandberg. London: Palgrave Macmillan, 2010. P. 1.

9. Zerubavel Y. The Recovery of Masada: A Study in Collective Memory. *The Sociological Quarterly*. 1986. Vol. 27, No. 2. P. 147–167. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1986.tb00254.x>.

References

1. Bevz, T. A. (2025). Kohnityvna viina ta natsionalna identychnist: protydia dezinformatsii yak element stratehii identychnosti [Cognitive war and national identity: countering disinformation as an element of identity strategy]. *Utverzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh voiennoho stanu: stratehichni oriientyry ta innovatsiini praktyky: zbirnyk naukovykh prats – Assertion of Ukrainian National Identity under Martial Law: Strategic Orientations and Innovative Practices: collection of Scientific Papers*, 11-16. DOI: <https://doi.org/10.33189/ectu.v118i2.245>. [in Ukrainian].
2. Bras, P. R. (2000). Etnichni hrupy i formuvannia etnichnoi identychnosti [Ethnic groups and the formation of ethnic identity]. *Natsionalizm. Antolohiia – Nationalism. Anthology*, 477-485. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Ilyin, V. V. (2025). Natsionalna identychnist v konteksti “Memory Studies”: istoriia, polityka, pamiat [National identity in the context of “Memory Studies”: history, politics, memory]. *Utverzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh voiennoho stanu: stratehichni oriientyry ta innovatsiini praktyky: zbirnyk naukovykh prats – Assertion of Ukrainian National Identity under Martial Law: Strategic Orientations and Innovative Practices: collection of Scientific Papers*, 201-207. DOI: <https://doi.org/10.33189/ectu.v118i2.245>. [in Ukrainian].
4. Konnor, V. (2000). Koly sformuvalasia natsiia [When is a nation]. *Natsionalizm. Antolohiia – Nationalism. Anthology*, 529-537. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Halbwachs M. (1992). On Collective Memory. Chicago. 254 p.
6. Assman, J. (2010). Communicative and Cultural Memory. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, 109-119. Berlin, New York.
7. Hirsch, M. (2008). The Generation of Post-memory. *Poetics Today*, 29(1), 103-128. DOI: <https://doi.org/10.1215/03335372-2007-019>.
8. Pakler, M., & Strath, B. (2010). European Memory? Collective Memory in a New Media Age. *European Memory? Collective Memory in a New Media Age*, 1-15.
9. Zerubavel, Y. (1986). The Recovery of Masada: A Study in Collective Memory. *The Sociological Quarterly – The Sociological Quarterly*, 27(2), 147-167. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1986.tb00254.x>.

Прийнято 17 квітня 2026 року.

Затверджено 15 травня 2026 року.

Опубліковано 31 травня 2026 року.

Матеріал ліцензується на умовах міжнародної ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).